

FARŞÇA ESKİ BİR VARKA VE GÜLŞAH MESNEVİSİ

AHMET ATEŞ

Varka¹ ile Gülşah'ın Mekke yakınlarındaki çöllerde başlayıp felâketle sona eren hikâyesi, daha evvelki bir yazıda gösterilmeğe çalışıldığı üzere, aslında Halife Osman (644—656) ve ilk Emevî halifesi Muaviye (661—680) zamanında yaşamış olan talihsiz eski Arap şairi 'Urvat b. Hizâm'ın hayatından, hiç olmazsa en büyük Arap dil ve edebiyat âlimlerinin, kendilerince mevsum kaynaklardan alarak, bize anlattıkları

¹ Bu ismin, yani *Varğa* adının, bir çok pek bedihî deliller olduğu halde, *Varğa* şeklinde telâffuz edilmekte olduğu görülüyor ve bu şekil haksız olarak yayılmak istidatını gösteriyor. Arapçada has isim olarak *Varğa* vardır; meselâ Peygamberin ilk zevcesi Hatice'nin amcazadesinin adı *Varğa* b. Navfal idi. Fakat bu hikâyenin kahramanının adının *Varğa* adı ile yazı benzerliğinden başka alâkası yoktur. Bu adın geçtiği istisnasız bütün şii'lerde vezin *Varğa* tekâffuzunu icap ettirir. Meselâ

Varğa çün bildi budur sultan-ı Şam
Kim budur Gülşah'a hemdem subh u şam
(Yusuf-ı Meddah, *Varğa ve Gülşah*)

Dediler şehre varınız ya gulâm
Ayttı billâh Varğa'dan alun peyâm
Dedi kim ol Varğa âhr kalmadı
Dünyesin değşürdi vü kaldı adı

(a. e.)

Bu yerlerde yalnız *Varğa* şeklinin bulunması vezin zaruretleri ile izah edilemez. Çünkü eski İran dilcileri lûgat kitaplarında bu kelimenin telâffuzunu *Varğa* değil, *Varğa* şeklinde göstermişlerdir. Meselâ İran dilinin en muteber lûgat kitabı olan *Burhân-i kâfi*'i yazmış olan Muhammed Husaynî b. Halaf (XI./XVII. yüzyıl) eserinde şöyle der: *Varğa*, ba fath-i avval u sukûn-i sâni nâm-i... (Nevel Kışor 1305, II. c., 475. s.). Türkçeye tercümesinde «sükûn-ı ra ile nâm-ı âşık-ı Gülşah'dır. Ve arabide... kerim ve leim manalarındadır» (Mütercim Asım, *Tercüme-i Burhan-ı katı*, İstanbul 1287, IV. c., 310. s.). Burada bahis konusu olan ve kerim ve leim manasına gelen arapça kelime, Arapçada yalnız *Varğa* telâffuz olunur. Şuuri de «*Varğa*, sükûn-ı ra-ı mühmele ve feth-i kafla nâm-ı âşık-ı Gülşah'dır...» diyor (*Ferheng-i Şuuri*, İstanbul 1155, 420b). J. A. Vullers, *Lexicon persico-latinum etymologicum*, Bonnae 1864, II. c., 1419 ve 1022 s. ile de karşılaştırmız. İlerde bu yazı içinde zikredilecek olan farsça beyitlerde de bu kelime *Varğa* şeklinde geçmektedir.

Bütün bu izahattan sonra *Varğa* telâffuzunun açık bir yanlış olduğu kabul ve artık terkedilir, sanırım.

maceralarından ibarettir.¹ Daha arapçada, belki de ad değiştirerek, bir halk romanı halini alan bu macera, görünüşe göre çok uzun bir müddet unutulmuş gibi durduktan sonra, bir taraftan *Floire et Blancheflor* romanıyla Ortaçağ Fransız edebiyatında, diğer taraftan da Yusuf-ı Meddah'ın 770/1371 de yazmış olduğu mesnevî ile Türk edebiyatında meydana çıkmaktadır. Yine daha önce neşredilmiş olan o yazıda kısaca temas edildiği üzere, 992/1584 te ölmüş olan² Mostarlı Ziyâi, 991/1583 te yazmış olduğu *Kişsa-i Şeyh 'Abd al-Razzâk* adlı mesnevisinin mukaddemesinde daha evvel bir *Varka ve Gülşah* mesnevîsi yazmış olduğunu söylemektedir.³ Azerî şairlerinden Mesîhî de (XI./XVII. yüzyıl), aynı mevzuu Nizâmî'nin *Laylâ ü Macnûn*'u vezninde olmak üzere nazmetmişti.⁴ Bu klâsik eserler dışında bir de halk hikâyesi haline sokulmuş ve bir kaç defa basılmış olan şekli vardır.⁵ Bunlara Şark türkçesinde mensur, fakat yüksek bir edebî dille yazılmış olan şeklini ilâve etmek lâzımdır.⁶

Böylece zamanımıza doğru gelindikçe, Varka ve Gülşah'ın macerasını mevzu olarak alan eserlerin gittikçe çoğaldığını görüyoruz. Buna

¹ A. Ateş, *Varka ve Gülşah mesnevisi'nin kaynakları*: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, II, 1 v. dd.

² *Kaşf al-zunûn*, Flügel neşri, III. c., 292. s. İstanbul 1310 basmasında bu tarihin 972 olduğunu kaydetmek lâzımdır, I. c., 515. s. b k.; yeni hasmada ise (M. Ş. Yaltkaya ve Rifat Bilge neşri, I. c., İstanbul 1943, 798. s.) her iki tarih de vardır.

³ Ch. Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, London 1888, 185. s.

⁴ Rieu, a. e., 209. s.

⁵ Ateş, a. m., 1.

⁶ *Hikâye-i aciba ez ahvâl-i Gülşah u Varka*, be-ihimâm-i mütercim ki Mollâ Abdullah Hacı ibn Mîr Kerîm der-matba-ı Gulâmî be-zîver-i tab' arâste u pirâste şüd, Taşkent 1324, (Molla Artuk yazısı ile) taş basması.

Mütercim bunun farsça manzum bir eserden tercüme olduğunu söylüyor: «Yine ahbablarğa şol ki mütercim ikinci (yol) bol hikâye-i acibeni farsî nazm dîn türkî tilge tercüme kılup itmâmige muvaffak boldı. Allah Ta'âlâ tevfiq atâ kılup sa'yin meşkûr... eylegey» (94.s.). Fakat bu farsça manzum aslın kimin tarafından ve ne zaman yazılmış olduğunu söylememektedir. Sathî olarak yapılan bir mukayese bu aslın burada bahis konusu edilen 'Ayyûkî'nin eseri olmadığını gösterir. Meselâ Varka ile Gülşah'ın kabilesinin adı Beni Şeybe yerine Beni Şeyban'dır; Beni Zabye yerine Beni 'Amr getirilmiştir, ve Gülşah'ı bunlar kaçırlılar v.s.

Bu eser de «meclis»ler halinde yazılmış olmalıdır. Fakat yalnız 19. sahifede «ikinci meclis» başlığı vardır, diğer meclisler için başlık görmedim. Şunu da ilâve etmek lâzımdır ki, eser baştan başa mensur olmakla beraber, arada kahramanların ağzından yazılmış şiirlere de tesadüf olunuyor. Meselâ 8. sahifede bulunan bir şiir şöyle başlamaktadır:

Derigâ çarh cânınga heme cevri u cefâ eylep
Gam u hasret bile ol yârı cânımdın cüdâ eylep.

karşılık gerilere doğru gidilince, Yusuf-ı Meddah'ın eserinden önce bu hikâyeden hemen hemen hiç bir bahis yoktur. Ancak farsça lûgat kitaplarında, her halde eski eserlerden alınmış olduğu için, daha eski zamanlara gittiğini tahmin etmek kolay olan bazı kayıtlara tesadüf edilmektedir. Meselâ Burhân-i Tabrizî lâkaplı Muhammed Husaynî b. Halaf'in (öl. 1062/1621) *Burhân-i kâfi*'inde Varka ve Gülşah ismine rastlanır.¹ Fakat galiba yalnız *Ferheng-i Şuuri* müellifi Şuuri (eserini 1075/1664—5 yılında tamamlamıştır) bu hususta bir az daha açık fikirler vermekte ve Varka maddesinde «Nam-ı âşık-ı Gülşah'dır ki Leylâ u Mecnun ve Vamık u Azra gibi nazma getirip kitap eylemişlerdir, kudema nazmadır» demektedir.² Bundan başka Gülşah maddesinde de Varka'nın sevgilisinin adı olduğunu söyledikten sonra, evvelâ Mevlânâ'dan (öl. 672/1273) bir beyit zikretmektedir ki bu beyit şudur:³

عقل همه عاقلان خیره شود چون رسد
ورقه بکلیشه من ویسه برامین من

«Varka benim Gülşah'ıma, Veyse benim Ramin'ime erişince, bütün akıllıların aklı şaşkın olur.»

Böylece bu hikâyenin tarihini bir asır kadar gerilere götüren Şuuri, hemen altında Selçuklular devrinde Semerkand'de yaşamış olup Sūzanî diye meşhur olan büyük hiciv şairi Muhammed b. 'Alî al-Nasafî'nin⁴ (öl. 569/1173—74) bir beytinde de geçtiğini göstererek, bu tarihi daha da gerilere götürmektedir:

مونس مجلس میمون توهر کس که بود
بتو دلشاد بود همچو بکلیشه ورقه

«Kutlu meclisine alışmış olan herkes, Varka Gülşah ile nasıl seviirse, seninle öyle mesrur olur!»

Bu kayıtlar, Varka ve Gülşah hikâyesinin İran edebiyatında çok eskiden beri malûm ve maruf olduğunu göstermekle beraber, hikâyenin tamamı hakkında bir fikir vermekten çok uzaktır.

¹ Nevel Kişor 1305, taş basması, II. c., 331 ve 475. s.

² Müteferrika basması, İstanbul 1155, II. c., 420 b.

³ II. c., 325b.

⁴ A. y. Bu beyitleri Rizâ-kull-hân *Farhang-i ancuman-ârâ-y-i Nâşiri*'sinde aynen ictibas etmiştir (Tahran 1288, taş basması, *Gulşâh* maddesi).

İşte bu hal, Varka ve Gülşah hikâyesinin kaynakları araştırılırken, yanlış bir takım zehapların hasıl olmasına yol açmıştı. Gerçekten, hikâyedeki Varka ve Gülşah'ın macerası ile hakikî bir tarihî şahsiyet olan 'Urvat b. Hizâm'ın hayatı esas bakımından birbirleriyle mukayese edilince, benzerlik değil, aynıyet hemen meydana çıkmaktadır. Her iki yerde de kahramanlar Mekke civarında çöllerde yetişiler ve amcazadedirler; ikisi bir arada yetişmiştir ve sözlü vaziyettedirler; evlenmeleri bahis mevzuu olunca, kızın annesinin büyük bir ağırlık istemesi üzerine nikâhın geç kalması, erkeğin bu ağırlığı temin etmek için çok uzakta bulunan zengin bir akrabasının yanına gitmesi (ancak 'Urva Rey şehrine, Varka ise Yemen'e gider), bu sırada Şam tarafından zengin bir adamın (bu adam 'Urva'nın hikâyesinde hükümdar hanedanı olan Emevîler ile akrabadır, Varka'nınkindinde ise bizzat Şam hükümdarıdır) kabilenin bulunduğu yere gelmesi ve büyük bir ağırlık mukabilinde kızın arzusu hilâfına onunla evlenip onu alarak memleketine götürmesi, kızın giderken sevgilisine verilmek üzere yüzüğünü bırakması, erkek geldiği zaman kendisine kızın öldüğünün söylenmesi ve bir koyun kemiklerinin gömülü bulunduğu yerin kızın mezarı olarak gösterilmesi, erkeğin bu hileyi çocuklardan öğrenmesi, Şam'a gidip misafir olarak kızın evine inmesi ve süt kâsesine attığı yüzüğü ile kendini tanıtmayı, sonra kendisine çok iyi muamele etmiş olan kızın kocasına karşı mahcup bir halde oradan ayrılması, yurduna dönerken yolda ıztıraptan ölmesi ve nihayet kızın onun mezarı üzerinde intiharı tamamıyla birbirinin aynıdır. Ancak Varka ve Gülşah hikâyesinde çok mühim bir yer tutan ve Kâfir—Müslüman mücadelesi gibi gösterilen savaşlar ve bir de ölen iki sevgilinin, sonradan Peygamberin duası ile dirilerek, kırk yıl mesut bir halde yaşamaları, tabii olarak, şair 'Urva'nın hayatı hakkındaki rivayetlerde yoktur. Ancak İbn Kutayba'nın (213—1276/828—899) *Kitâb al-şî'r va 'l-şu'arâ*'sında bulunan bir kayda göre,¹ Emevî devlet hanedanının kurucusu olan Muaviye, bu hadiseyi duyunca, «bu iki yüksek insanın halini bilseydim, onları birleştirdim» demiştir. Yani hikâyenin daha Arap dilci ve edebiyatçılar¹ arasında anlatıldığı şekilde bile bu iki âşıkın birleşmiş olmaları temenni edilmiştir. Bu suretle ölümden sonra dirilip mesut yaşama motifi için iyi bir zemin hazırlanmış bulunmaktadır.

Yusuf-ı Meddah'ın eserinde, eski Arap rivayetlerinde bulunmayan ve yukarıda gösterilmiş olan fazlalıklardan, bilhassa savaşların, belki bu müellife bir az daha fazla kıymet verdirmek için, bizzat kendisi tarafından ilâve edilmiş olduğu ihtimali ileri sürülmüştü.² Hatta ölüm-

¹ M. J. de Goeje neşri, Leiden 1902, 399. s.

² Ateş. a. m., 18 v. d.

den sonra, bir dua veya iyi iş tesiriyle, yeniden dirilme ve başka şahısların kendi hayatlarından verdikleri zaman miktarınca yaşama motiflerinin başka edebiyatlarda tesadüf edilmemesine, buna mukabil Türk edebiyatında örneklerinin kolayca gösterilmesine bakılıp muhakkak olarak Yusuf-ı Meddah tarafından eklenmiş olduğu iddia edilmişti.¹

Tam olarak VIII./XIV. yüzyılda karşımıza çıkan bu hikâye ile onun temelini teşkil eden I./VII. yüzyılda vukua gelmiş olan hadiseler arasındaki uzun zaman fasılası ve bir de Yusuf-ı Meddah'a mevzu yaratmak hususunda da bir sanat faaliyeti göstermiş olmak meziyetini vermek arzusu, böyle faraziyeleri mazur gösterebilirdi. Bununla beraber aynı uzun zaman fasılası, bütün bu benzerliklere rağmen, hikâyenin Arap edebiyatında doğup bir taraftan İran, sonra Türkiye'ye, diğer taraftan da İspanya yolu ile Ortaçağ Fransız edebiyatına geçmiş olabileceğinden şüphe ettirebilirdi.² Bu hususta daha salim neticelere varabilmek için, Mevlânâ Celâleddin Rumî (VII./XIII. yüzyıl) ile Sûzanî'nin (VI./XII. yüzyıl) şüirlerinde bu isimlerin geçmesi kâfi bir fikir veremez. Daha evvelki devirlere ait daha çok bilgi veren kayıtlara ihtiyaç olduğu meydandadır.

*

İşte Topkapı Sarayı Müzesindeki kütüphanelerin Hazine kısmında 841 numarada mukayyet olan farsça *Varğa u Gulşâh* mesnevîsi,³ bir az daha ileride görüleceği üzere, V./XI. yüzyılın başlarında yazılmış olması bakımından, hikâyenin tarihini Yusuf-ı Meddah'tan başlamak şartı ile, üç asır geriye götürdüğü gibi, başka bakımlardan da son derecede ehemmiyetlidir. Bu hususlar hakkında izahat vermeden önce, nusha ve eser hakkında bir az bilgi vermek yerinde olacaktır.

¹ Ateş, a. y.

² Ateş, a. m., 19.

³ Bu nushanın bulunmasını Efganistan'ın genç ve ateşli şairi, aziz dostum Ziya Karızade'ye borçlu olduğumu söylemem lâzımdır. Çünkü tedavi maksadiyle geldiği İstanbul'da ona bazı güzel yazmalar göstermek istedim. Bu maksatla gittiğimiz Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanelerindeki Hazine kitaplarının o emsalsiz ve baha biçilmez yazmalarına bakarken defterde 841 numaranın karşısında «Der sitayiş-i Sultan Mahmud» kaydını gördüm. Şimdi Efganlıların benimseyip milli kahramanları saydıkları Mahmud-ı Gaznevî olması ihtimalini düşünerek, bu kitabı istedim. Kitabın adının 2a varakında bulunan bir kayıttan ileri geldiğini, asıl eserin ise Sultan Mahmud-ı Gaznevî'ye ithaf edilmiş bir *Varğa u Gulşâh* mesnevîsi olduğunu hemen anladım. Bu eserin böyle meydana çıkmasına vesile olan aziz dostuma teşekkür ettim.

Hazine kütüphanesine ait deftere eserin başında bulunan¹ «Dar sitâyiş-i Sultân Maḥmūd raḥimahu 'llâh» başlığından alınarak, «Sitâyiş-i Sultân Maḥmūd» adı ile kaydedilmiş bulunan bu nusha 70 varak tutmaktadır. Meşin, sade, basma şemse ve zincirekli bir cilt içindedir. Kâğıt açık, pembe-bej renkte olup kalın ve az aharlıdır. Ebadı 28,8×21,6 cm olup, yazı ebadı 23×11,7 cm dir. Her sahifede 19 satır vardır. Yazısı, şahsî tecrübelerime göre, VI./XII. yüzyılda başlayıp VIII./XIV. yüzyılda devam eden ve bilhassa Anadolu'da bu zamanlarda istinsah edilmiş eserlerde örneklerine sık sık tesadüf edilen açık, dairevî, işlek bir nesih-tir. Farsça kelimelerde bir vokalden sonra gelen *d*'ler daima *z* şeklinde yazılmıştır ve bazan da *g* harflerinin üzerine, *k*'den tefrik etmek için, üç nokta konulmuştur. Mürekkebi kahverengidir ve yazı çift kırmızı cetvel içindedir. Bunların eserin yazılıp resimlenmesinden çok daha sonra yapıldığı anlaşılmaktadır.

Nushada hemen her varakta bir minyatür vardır. Hepsi 71 tanedir. Bu minyatürler, faksimileleri verilmiş örneklerde görüleceği üzere, misalleri çok mahdut olan Moğollardan önceki devre ait görünüyor. Bunları tasvir ve tahlile kalkışmış olmadan, bir az iptidai olduklarını ve renklerden kırmızının galip bulunduğunu söylemek lâzımdır. İnsan resimlerinin başlarında haleler vardır. Bu minyatürler, bu haleleri ile de, bir az evvel söylenmiş olduğu gibi, ilk bakışta Moğollardan önceki minyatür üslûbunu hatırlatmaktadır. Bunlar E. Kühnel'in *Miniaturmalerei im islamischen Orient* (Berlin 1923) adlı eserinde bahis konusu zaman için verdiği örneklerle mukayese olunabilir.² Burada 9 numaradaki nebat anlayış ve çiziliş bakımından Kühnel'de XIII. yüzyıla ait gösterilen 2 ve 3 numaralı resimlerdeki nebatlara benzer. 3 numaralı resimde ön plânda olan atın eyeri ile Kühnel'de 7 numaradaki atın eyeri birbirine pek çok benzer. Kühnel'in verdiği örnek 1230 tarihlidir.³ Bütün bu hususlar şüphesiz yazma nushanın VII./XIII. yüzyıla ait olduğuna dair oldukça katı bir hüküm verdirebilir.

Bu devirden kalma minyatürler oldukça nadir olduğundan, burada fazla nümune verilmiştir. Şunu da ilâve etmek lâzımdır ki rutubet tesiri

¹ Hazine 841, 2a.

² Bu eserin şimdi Suut Kemal Yetkin ile Melâhat Özgü'nün kalemlerine borçlu olduğumuz ve son derecede güzel bir şekilde basılmış olan türkçe tercümesine bakılabilir: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2. sayı, Ankara 1952. Eski devir minyatürlerinde şahıs resimlerinin başında görülen halelerin manası için II. s. bk.

³ E. Kühnel, *a. s.*, 22. s.

ile renklerin çoğu dağılmış, silinmiş ve bazan karşısındaki sahifenin yazılarını okunmaz bir hale getirmiştir.

Nushada ferağ kaydı yoktur. Sonda bulunan bir varak kopmuş ve şimdiki son varakın yıpranmış olan kenarları kesilerek, yeni kâğıtlar yapıştırılmak sureti ile tamir edilmiş olduğundan, burada bulunması icap eden ferağ kaydı kaybolmuştur. Çünkü son satır şudur—ki müsten-sihe ait olup ikinci mısraı kaybolmuş bir beyit olduğu muhakkaktır: Nuvîsandarâ ay huzâ-yi rahîm 'Ey merhametli Tanrı, yazıcıyı...' Fakat *d* harflerinin hususiyetlerine bakılarak, eserin en geç VIII./XIV. yüzyılda yazıldığı söylenebilir. Yazı ve minyatürlerin bir az evvel izah edilmiş olan hususiyetlerine bakılırsa, bu nüshanın VII./XIII.yüzyılın ilk yarısında istinsah edilmiş olması icap ettiği, çok kuvvetli bir ihtimal olarak, ileri sürülebilir.¹

Eser şöyle başlamaktadır:

بنام خداوند بالا و پست که از هستیش هست شد هر چه هست
فروزنده^۱ شمس^۲ خاوری بر آرنده طاق نیلوفری
معطر کن باذ عنبر نسیم نظام آور کار در یتیم...

«Yüksek ve alçağın efendisinin adı ile! Her ne varsa, onun varlığı ile var oldu. Şarktan doğan güneşe aydınlık veren nilüfer rengindeki takı yükselten odur. Amber kokulu rüzgâra ıtır verir, eşsiz incinin işini nizama kor.»

İki beyit daha devam eden bu tevhide dair beyitlerden sonra hemen Peygamberin vasfında 12 beyit tutan başlıksız bir parça gelir ki şu beyitlerle başlar:

کر از خاک ره بر نکیری سرم روم مصطفی را شفیع آورم...
شفیع امم خاتم انبیا سپهر رسالت مه اصفیا
کلید در کنج رب جلیل امام هدی در درج خلیل

¹ Buna benzer ve aynı zamanlarda istinsah edilmiş olan başka yazılar için bk.: A. J. Arberry, *Specimens of Arabic and Persian Paleography*, London 1939, 26 (637/1240 tarihli), 27 (697/1298 tarihli) ve 28 (714/1314 tarihli) numaralı levhalar; Al-Zahîrî al-Samarqandî, *Sindbâd-nâme*, A. Ateş neşri, İstanbul 1948, 91. s. v. d. (630/1252 tarihli bir yazma nushadan bir sahife).

«Başımı yol toprağından kaldırmazsan, gidip Mustafa'yı şefaati gösteririm. O ümmetlerin şefaati, peygamberlerin hatemi, resullüğün göğü, temizlerin ayıdır. Ulu Tanrının hazinesinin anahtarı, doğru yolun öncüsü, Halil'in kutusundaki incidir.»

Bundan sonra hemen eserin ithaf edildiği Sultan Mahmud'un met-hiyesine geçilir: ¹

دل پادشاهان شه خسروان	که رایش بلندست و بخش جوان
بزرگی که سازد همی رای او	بر افراز هفتم فلک پای او
همیشه چنین دولتش یار باذ	خدای جهانش نکه دار باذ
کل دولتش سال ومه تازه باذ	بزرگی و قدرش بی اندازه باذ

«Padişahların kalbi, hükümdarların padişahıdır; düşüncesi yüksek ve talihi gençtir. Onun düşüncesinin meydana getirdiği büyüklüğün ayağı yedinci kat feleğin üstündedir. Devleti her zaman böyle yâr olsun, cihanın Tanrısı onu korusun! Devletinin gülü (bütün) yıl ve ay taze kalsın, büyüklük ve kadri ölçsüz olsun!» diye başlayan bu kısım biz-zat şairin ve memduhunun adlarını da ihtiva eden şu beyitler ile devam eder: ²

همی تا بمحشر میناد رنج	ز فرزند و مال وز ملک وز کنج
توعیوقیا کرت هوش است و رای	خدمت بییوند بمدحت کرای
بدل مهر سلطان غازی بجوی ³	بجان مدح سلطان محمود کوی
ابو القاسم آن شاه دین و دول	شهنشاه عالم امیر ملل
نیند جهان و نراید سپر	چنوراد و فرزانه و خوب چهر
در اقبال و در فضل و در هر فنی	جهانیست در زیر پراهنی...

«Mahşere kadar oğul, mal, hükümdarlık ve hazineden zarar görmesin! Ey 'A y y ũ k i, eğer akıl ve fikrin varsa, hizmete bağlan ve methe koyul! Kalbinden Gazi Sultanın muhabbetini ara; canla Sultan Mahmud'un, o din ve devletler şahının, âlemin padişahlar padişahının, milletler kumandanının, Abu 'l-Kāsim'm methini söyle! Onun gibi cömert, hakim ve güzel yüzlüyü (bir daha) cihan görmeyecek, gök-

¹ Hazine 841, 2a.

² Aynı yazma, 2b.

³ Asıl yazma nushada : بجوی

ler doğurmayacaktır. İktal, fazilet ve her ilimde bir gömlek altında bir cihandır.»

Burada bahsedilen Abu 'l-Kâsim Maḥmūd, muhakkak surette, Sultân Maḥmūd-i Gaznavî (hük. 387—421/997—1030) olmalıdır. Nushanın bugünkü vaziyeti ile kabil-i telif olabilecek bir hükümdar, VII./XIII. yüzyıldan önce yaşamış olup kendisine farsça bir mesnevî ithaf edilebilecek olan bir sultandır. Bu zamanlarda daha bir kaç sultan Abu 'l-Kâsim Maḥmūd gösterilebilir. Meselâ Irak Selçuklularının ilk hükümdarı sayılan Abu 'l-Kâsim Maḥmūd b. Muḥammed (hük. 511—525/1117—1131) ve Hıvârizm-şâhlardan Abu 'l-Kâsim Maḥmūd b. İl-Arslan (tahta çıkışı 568/1172, öl. 589/1193) gibi.¹ Fakat bu *Varḥa u Gulşâh* mesnevîsinin üslûbu ancak Gazneliler devrine uyar. Çünkü İran edebiyatında Gaznelilerden sonra vukua gelen büyük üslûp değişmesi bu iki devrin edebî mahsullerini kolaylıkla birbirinden ayırır. Bu esere, ilerde kısaca temas edilecek olan üslûp hususiyetleri bakımından, daha yeni bir devir göstermek mümkün değildir ve yalnız yukarıda görülen beyitler eserin Gazneliler zamanından kalmış olduğunu açıkça gösterir.

Devrine has büyük bir tabîlik ve canlılık ile devam eden bu metkiye bir dua ile nihayete erer. İsim veya mahlâsının 'Ayyûkî olduğu yukardaki beyitlerden anlaşılabilir, bundan sonra Sultân Maḥmūd ile münasebetlerinden bahsederek, eserini bir nevi «fahriye» ile ona ithaf eder:²

زهر بَد خدایش نکه دار باد	خدای جهان مرورا یار باد
نشانه بُدی عیدت آمد بیار	نهالی که در اول نوبهار
تکشتت زو طرفه تر کس درخت	بیاغ طرب در بفرخنده بخت
درختی که شاخش همه زامش است	درختی که بیخش همه دانش است
درختی که بارش همه حکمت است	درختی که برکش همه نزهت است
که تا حشر ازو نکسلد بوی ورنک	دل پایدار اندرو با درنک
بهری بوی او در هزاران خوشیست	بهر برک او در هزاران کشیست

¹ Stanley Lane Poole, *Düvel-i İslâmiye*, Halil Edhem tercümesi, İstanbul 1927, 214, 259. s. ve fihrist; E. de Zambour, *Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de l'Islam*, Hanovre 1927, 209, 221. s. ve fihrist.

² Hazine 841, 2b—3a.

کنون کامد این کلبن نو ببر بر شاه ازو یادکاری ببر
 که این دسته کل در ایام تست بهر برکت کل بر رقم نام تست
 چنان کن کنون تا بروز قضا نکردد زرامش زمانی جدا
 ازیرا که هرکس¹ نکردد کهن کل تازه کش اصل باشد سخن

«Cihanın Tanrısı ona yâr olsun, Tanrı onu her kötülükten muhafaza etsin! İlbaharın başında dikmiş olduğun fidan, bayramda senin için meyva verdi. Sevinç bahçesinde mesut baht ile kimse ondan daha güzel bir ağaç dikmemiştir. Bu, kökü bütün bilgi olan bir ağaçtır; bu, dâhi bütün rahathk olan bir ağaçtır. Bu, yaprağı bütün nezahet olan bir ağaçtır, meyvası bütün hikmet olan bir ağaçtır. İçinde baki kalan çiçek uzun zaman kalacaktır, çünkü renk ve koku mahşere kadar ondan ayrılmayacak. Her bir yaprağında binlerce güzellik, her bir kokusunda binlerce hoşluk vardır. Bu gül fidanının semere verdiği şu anda, 'Bu gül demeti senin günlerinde, zamanında yetişmiştir ve gülün her bir yaprağında senin adın yazılmıştır' deyerek Şaha ondan bir yadigâr götür! Şimdi öyle yap ki kıyamet gününe kadar rahatlıktan bir an ayrılmayın. Çünkü aslı, kökü söz olan taze gül asla kuruyup solmaz!»

Bu şiirden anlaşıyor ki 'Ayyūķī bir ilkbaharda Sultān Maḥmūd'a intisap etmiş, ilk bayramda, belki Padişahın yapmak âdetinde olduğu bir umumî kabul merasiminde (bār-i 'ām) ona takdim edilmek üzere, bu eseri nazma sokmuştur.

'Ayyūķī, bundan sonra hemen hikâyeye başlıyor. *Āgāz-i kişsa* (hikâyenin başlangıcı) başlığını taşıyan ilk kısımda,² ilk önce umumiyetle sözün değeri ve önemini belirttikten sonra, bu hikâyeyi «güzel sözler ile» anlattığını, kendisinden önce kimsenin bu hikâyeyi söylemediğini, yani nazma sokmadığını anlatıyor. Bir az aşağısında ise mevzuunu Arap haberlerinden, hikâyelerinden ve kitaplarından aldığı söyler ki böylece bu mevzuun, yani Varka ve Gülşah hikâyesinin esasen Arap edebiyatından alınma olduğuna dair serdedilmiş olan fikir katî olarak tahakkuk etmiş bulunuyor. Aynı zamanda bu hikâyenin manzum İran edebiyatında ilk olarak 'Ayyūķī'nin işte bu tanıtılan eseri ile girmiş olduğu kendiliğinden meydana çıkmaktadır. Hem hikâyenin tarihi, hem de İran edebiyatı için çok önemli olan bu parçayı aynen buraya almak lâzımdır:

¹ Ashında aynen böyle, her halde هرگز olacak.

² *Aynı yazma*, 3a—3b.

آغازِ قصه

سخن بهتر از نعمت و خواسته سخن بهتر از کنج آراسته
سخن مر سخن کوی را مایه بس سخن بر تن مرد پیرایه بس
ز دانا سخن بشنو و کوش کن که نامد دگر ز آسمان جز سخن
سخن مرد را سر بگردون کشد سخن کوه را سوی هامون کشد
سخن بر تو نیکو کند کار زشت سخن ره نماید بسوی بهشت
بکفتم بشیرین سخن این سمر که کس نیست گفته ازین پیشتر
چنین قصه را کس از خاص و عام نکوید بدین وزن و اعشی¹ تمام
من و حجزه و توبه از شاعری کسسته شد اندر میان داوری
من از بهر آن افسر سروری سخن راند خواهم بلفظ دری
سخن بی شک از نظم رنگین شود عروس از مشاطه بآئین شرد
سخن را بیاراست خواهم همی جمال از خرد خواست خواهم همی
بنظم آورم سرگذشت ای عجب ز اخبار تازی و کتب عرب

«Söz nimet ve servetten daha iyidir; söz süslü ve dolu hazineden daha iyidir. Söz söyleyene sermaye olarak söz kâfidir; söz insanın vücuduna süs olarak kâfidir. Sen bilenden söz işit ve ona kulak ver; çünkü gökten sözden başka bir şey gelmedi. Söz insanın başını göklere yükseltir, söz dağı ovaya çeker. Söz çirkin işi sana güzel gösterir; söz cennete doğru yol gösterir.

Bu hikâyeyi tatlı sözle söyledim, kimse bundan önce söylemiş değildir. Böyle bir hikâyeyi bu vezin ve... ile, tamam olarak, kimse söyleyemez. Ben, hücre ve şairlikten tövbe! Bunlar çözüldü, işte bir hâkim ortadadır! Ben o başbuğluk tacı için 'deri' dili ile söz söyleyeceğim. Söz şüphesiz nazım ile renklenir, (nasıl ki) gelin, gelin süsleyen sayesinde bezenir. Sözü süsleyeceğim, akıldan güzellik isteyeceğim. Arap haberlerinden ve onların kitaplarından pek şaşılacak bir macerayı nazma sokacağım!»

Nihayet 'Ayyûkî:

¹ واعشی. Asıl yazma nushada da böyledir. Ne olduğu veya ne olması lâzım geldiği bizce meçhuldür.

چنین خواندم این قصهٔ دلپذیر
 چو از مکه پیغمبر ابطحی
 بزکسترد او در عرب دین پاک
 سر سرکشان اندر آمد بخاک
 زدود از دل کافران کافری
 بشمشیر و برهان پیغانبری¹
 همه حیهای عرب سر بسر
 سوی داد و دین آوردند سر

«Bu gönül alan hil âyeyi Arap haberlerinden ve Carir'in kitaplarından şöyle okudum: Abtaḥ'lı Peygamber Mekke'den Yesrib'e gidip de, dinin işleri kuvvetlendiği zaman, o temiz dini Araplar arasında yaydı, baş kaldıranların başı toprağa düştü. Peygamberlik kılıç ve delili ile kâfirlerin kalbinden kâfirliği temizledi. Bütün Arap kabileleri baştan başa adalet ve dine baş eğdiler» deyerek asıl hikâyeye başlıyor ve bu Arap kabileleri arasında Banî Şaybe adlı bir kabile bulunduğunu, tıpkı Yusuf-ı Meddah'ın *Varka ve Gülşah*'ında olduğu gibi, Hilâl ve Hümâm adlı iki kardeşin reis olduğunu anlatıyor. 'Ayyûkî'nin asıl kahramanlarını tanıttığı parça şudur:²

مرآن دو سالار را بود نام
 یکی را هلال و یکی را همام...
 مرآن را کجا نام او بند هلال
 یکی دختری بود حورا مثال...
 مر اورا پندر نام کلشه نهاد
 که خورشید رخ بود و حورا نرآذ
 دکر را یکی خوب چهره پسر
 بدش نام ورقه بصد زب و زر

«Bu iki başbuğun adları, bir Hilâl, diğeri Hümâm idi... Adı Hilâl olanın huri gibi bir kızı vardı... Ona babası Gülşah adını vermişti; güneş yanaklı, huri söylü idi. Ötekinin güzel yüzlü, yüz süs ve ferli bir oğlu vardı; adı Varka idi.»

Hikâye şu beyitlerle sona erer:³

چو کلشاه با ورقه انباز کشت
 پیغمبر ازان جایکه باز کشت
 شده خلق شاذان ز دیدارشان
 بر آسود شه از چنین کارشان
 شه شام و ورقه بشهر آمدند
 شده ایمن از فعل دهر آمدند

¹ Ashında aynen böyledir.

² Hazine 841, 4a.

³ *Aynı yazma*, 70b.

بنو ذاذ شاهی کزین شاه شام
 شه شام آن کنجها را کشاذ
 نشستند از ان پس بشاذی و ناز
 چنین بود این قصه پر عجب
 از عیوقی وامتان خاص و عام
 که بنشین بشاهی ومی ران تو کام
 بسی مال و نعمت بنویش بداذ
 در ناز باز و در غم فراز
 ز اخبار تازی و کتب عرب
 ثنا بر محمد علیه السلام

«Varka ile Gülşah bir araya gelince, Peygamber o yerden geri döndü. Halk onları görmekle sevindi. Şah işlerinin böyle olması ile sükûna kavuştu. Seçkin Şam hükümdarı, 'Hükümdarlığa sen otur ve murat sür' deyerek hükümdarlığı ona verdi. Şam Şahı o hazineleri açtı, ona pek çok mal ve nimet verdi. Ondan sonra sevinç ve naz içinde yaşadılar; keder kapısı kapalı, naz kapısı açıktı.

Arap haberlerinden ve kitaplarından (alınmış) olup şaşılacak şeylerle dolu olan bu hikâye böyle idi.

'Ayyūki'den, ümmetlerden ve yüksek ve alçak bütün insanlardan Muhammed'e — ona selâm olsun! — medih ve senalar olsun!»

İran edebiyatında Varka ve Gülşah hikâyesini ilk olarak nazma sokmuş olan bu 'Ayyūki hakkında maalesef hiç bir bilgi bulamadım. Ancak 'Avfî meşhur tezkiresinde Melikşah ve Sultan Sencer devrinden sonra gelmiş olan şairlere ayırmış olduğu X. fasılda¹ Macd al-Dîn 'Ayyūki adlı bir şairden behseder ve

چون صبح شد پدید بساز ای پسر صبح
 کن در پیاله راح که هست آن غذای روح

diye başlayan 5 beyitlik bir gazelini zikreder. Bu şair, zamanı çok muahhar olduğu gibi, mahlâsı ('Ayyūki) da bu farsça *Varka u Gulşah*'ı yazan şaire ('Ayyūki) uymaz. Böyle bir şairin İran edebiyatı tarihi kaynaklarında zikredilmemiş olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü Davlatşah'ın belki bir az mübalâğalı olarak Maḥmūd-i Gaznavî'nin sarayında bulunduğunu söylediği 400 şairden bugün pek azının adı bilinmektedir.²

Bununla beraber 'Ayyūki'nin V./XI. yüzyılda veya bir az evvel

¹ *Lubāb al-albāb*, E. G. Browne neşri, II. c.: Persian Historical Texts, 2, Leiden 1903, 354 s. v. d.

² *Taghire*, E. G. Browne neşri: Persian Historical Texts, I, 44. s.

yaşamış bir şair olduğunu gösteren katî bir delil vardır ki o da Abū Manşūr ‘Alī b. Aḥmed Asadī-i Tūsī’nin meşhur *K. luğat-i Furs*’ünde zikredilmiş olmasıdır. Filhakika Asadī-i Tūsī’nin az tesadüf edilen ve edebî farsçada kullanılan kelimeleri misalleri ile gösteren bu lûğatinde iki yerde ‘Ayyūķī’nin adı zikredilmektedir. Birincide lūş¹ kelimesinin ‘parça’ manasına geldiği söylendikten sonra, şöyle deniyor:

عیوکی کوید :

کر بجنبد در زمان کیردش کوش بر زمین ده تا که کردد لوش لوش

Diğerinde ise, ‘hasis kimse’ manasına gelen *lak*² kelimesi için ‘Ayyūķī’nin şu beyti misal olarak verilmiştir:

عیوکی کوید :

با مردم لك تا بتوانی تومیامیز زیرا که جز از عار نیاید زلك ولاك

Asadī-i Tūsī’nin eseri V./XI. yüzyılın ortalarında yazılmış olduğundan, ‘Ayyūķī’nin de bu zamanda veya bundan bir az önce yaşamış olduğu kendiliğinden meydana çıkar. Çok yakın zaman ve muhitlerde iki şairin aynı mahlâsı almış olmaları hemen hemen mümkün olmadığından, Asadī-i Tūsī’nin misal olarak zikrettiği beyitleri yazan ile Maḥmūd-i Gaznavî’ye bu *Varḩa u Gulşāh* mesnevîsini yazıp ithaf eden ‘Ayyūķī’nin bir ve aynı kimse olduğu şüphesizdir.

‘Ayyūķī’nin bu eseri, gerek İran edebiyatı için, gerekse Varka ve Gülşah hikâyesinin tarihi dolayısı ile Türk edebiyatı için oldukça mühimdir. V.—VI./X.—XI. yüzyıllar arasında İran edebiyatında Gazneliler devrinde bilhassa Sultân Maḥmūd’un inkişafında âmil olduğu son derecede büyük bir edebiyat meydana gelmiş, çok mühim kaside şairleri yetişmiş, destan, aşk ve nasihat mevzularında mesnevî tarzında pek çok eserler yazılmış olduğu malûmdur. Bu mesnevîlerden, Firdavsi’nin *Şahnâme*’si bir tarafa bırakılırsa, hemen hiç biri elimizde bulunmamaktadır. İşte ‘Ayyūķī’nin *Varḩa u Gulşāh*’ı bu devirden bize gelmiş mevzuu aşk

¹ Abbās İkbâl neşri, Tahran 1319 h. ş., 223. s. Burada şunu ilâve etmek lâzımdır ki ‘Ayyūķī’nin bu beyitleri *K. luğat-i Furs*’ün P. Horn tarafından yapılan neşrinde (Berlin 1897; Abhandl. KGW zu Göttingen, Phil.-Hist. Klasse, Neue Folge, I, 8) mevcut değildir.

² *Mezkûr neşir*, 305. s.

olan yegâne mesnevidir. ‘Unşuri’nin ancak Lâmi’î ve Câmî’î’nin türkçeye tercümeleri ve lûgatlerde misal olarak zikredilmiş olan bazı beyitleri muhafaza edilmiş olan *Vâmiğ u ‘Azrâ*’sı tabiidir ki hesaba katılamaz.

‘Ayyûkî’nin bu *Varğa u Gulşâh*’ında kullandığı veznin ‘Unşuri’nin *Vâmiğ u ‘Azrâ*’sı gibi *Şâhnâme* vezni, yani *fa’ûlün fa’ûlün fa’ûl* olması, onun eskiliğinin bir delili olduğu gibi, bugün örneği kalmamış olan bir nev’in yegâne mümessili olduğunu da gösterir. Gerçekten Gazneliler devrinden sonra aşk mevzuundaki mesnevîlerin artık bu vezin ile yazılmadığı herkesin bildiği bir hakikattir. Nihayet bu eser, bizatihi edebî bir eser olmak bakımından da, oldukça mühimdir. Bir müddet için şairlikten tövbe ettiğini söyleyen ‘Ayyûkî, eserin içine serpiştirmiş olduğu ve bir kaç örneği ileriki sahifelerde görülecek olan gazellerde o kadar muvaffak olamamaktadır. Fakat hikâyeyi anlatış tarzında, beyitleri haşivler ile doldurmadan vakaları nakletmekte son derecede mahîrdir. Bilhassa kahramanlık ve savaş sahnelerini tasvir ederken, veya kahramanlarını savaşa teşvikte, savaş esnasında onların maddî ve manevî durumlarını anlatmakta her zaman büyük bir üstahlık göstermektedir. Maalesef teferruatına burada girişemediğimiz bu hususiyetleri ile ‘Ayyûkî’nin *Varğa u Gulşâh*’ı hakikaten muvaffakiyetli ve değerli bir edebî eser sayılmakta tereddüt edilemez.

‘Ayyûkî’nin eserinin Türk edebiyatı bakımından değerine gelince, bu daha açık ve bedihîdir. Gerçekten, bu yazının başında belirtildiği üzere, divan edebiyatımıza mevzu veren ve sonunda halk hikâyeleri zümresine giren bir hikâyenin tarihi bakımından bir çok güçlükleri çözmeğe yaramaktadır. Burada yine bu hikâyeler teferruatı ile tetkik edilecek değildir. Ancak ‘Ayyûkî’nin eseri ile aynı mevzuu edebiyatımızda ilk defa olarak terennüm etmiş olan Yusuf-ı Meddah’ın *Varğa ve Gulşâh*’ı arasında bulunan benzerlik ve ayrılıkları bir dereceye kadar göstermek için, ikinci eserde ikinci meclisin ortalarına kadar gelen, yani *Varğa*’nın, ağırlık temin etmek için, Yemen’e gitmek üzere yola çıkmasına kadar olan hikâyeye en umumî hatları ile hulâsa edilecektir.

Varğa ile *Gulşâh* henüz çocuk buldukları sırada birbirlerini severler. On yaşlarına geldikleri vakit öğretmenlere teslim ediliyorlar. *Varğa* mahir bir süvari oluyor. *Gulşâh* çok güzel olduğundan herkes ona âşık olmaktadır. On altı yaşlarına geldikleri zaman düğünlerinin yapılmasına karar verilir. Kabile süslenir ve eğlenceler başlar. Bu sırada Bani Zabya¹ kabilesinin reisi Rabî’ b. Adnân, daha evvel iyilik ve tehdit ile

¹ Bu ad Yusuf-ı Meddah’ta Benî Zayf’tır. Bu değişiklik Yusuf-ı Meddah’ın bu kelimeyi yanlış bir nushada aynen böyle görüp kullanmasından mı, yoksa bir istinsah yanlışlığından mı ileri geldiği kestirilemiyor.

isteyip alamadığı Gülşah'ı kaçırmak için, bir baskın yapar. Banî Şayba'yı yağma eder ve Gülşah'ı kaçıır. Rabî, kabilesinin yurduna dönüp Gülşah'ın güzelliğini gözleri ile görünce, ona daha fazla âşık olarak, şu gazeli söyler:¹

ایا ماهِ کلِ چهرِ دلِ خواهِ من دراز از تو شد عمرِ کوتاهِ من
اگر وصلِ من خور آید ترا نهد بخت بر مشتری کاهِ من
ممن شاهِ کردنکشانِ جهان تو شاهِ ظریفانی و ماهِ من
کرم در چه غمِ نخواستی فکند چرا کندی اندر زخِ چاهِ من

«Ey gönlümün dilediği ay yüzlüm, kısa ömrüm sayende uzun oldu! Sana kavuşmamı muvafık ve uygun görürsen, talih tahtımı Müşteri'nin üzerine kor. Cihanın ileri gelenlerinin şahı benim, sen zariflerin şahı ve benim ayımsın. Eğer beni gam kuyusuna atmayacaksan, neden çenende benim kuyumu kazdın?»

Rabî' ona servetler teklif eder. Çare olmadığını gören Gülşah, hileye baş vurarak, ondan mühlet almağa muvaffak olur. Diğer taraftan Gülşah'ın kaçırıldığını gören Varka şu gazeli söyler:²

که چارفتی ای دل کسل یارِ من مگر سیر کشتی ز دیدارِ من
نجستم بتا هر که آزارِ تو چرا جستی ای دوست آزارِ من
چگونهست بی من بتا کارِ تو که ابا جان رسید از عنا کارِ من
زمن زازر کردی اندر فراق اگر بشنوی ناله زارِ من
بر تست زهارِ جان و دلم نکه دار زهارِ زهارِ من

«Ey gönül üzen yârim, nereye gittin? Yoksa beni görmekten bıkip usandım mı? Ey güzel, hiç bir zaman seni incitmek istemedim; ey dost, sen neden beni incitmek istedin? Ey güzel, bensiz işin, halin nasıldır? Benim halim ıztıraptan ölüm derecesine geldi. Ayrılıkta, ağlayarak inlememin sesini dinlersen, benden daha çok zayıf ve muztarip olursun. Ruh ve kalbimin ahdi senin üzerindedir; sakın, ahdimi muhafaza et!»

Babasının ihtarı üzerine feryat değil, savaş zamanı olduğunu anlayan Varka, ordusunu hazırlatır ve Banî Zabya'nın üzerine yürür. Ya-

¹ Hazine 841, 8a.

² Aynı yazma, 9b.

بنام خداوندی با لا و پست نام	که از مستنشین است شد مجرب است
فروزنده شمس خا وریک	برآزنده طاق نیلو فریک
معطر کن بار عنبر نسیم	نظام آورگار در نسیم
زیبک رنگارنده پیلران	نه اختر برآزنده اختران
جهاندار بخشند کامکار	خداوند بیچون پروردگار
گراز خاک به بر نکیری مردم	روم مصطفی را شفیع آورم
سلام من العالم الحاکم	علی روضه المصطفی الهاشم
شفیع امیر خانم انبیا	سپهر رسالت مه اصفیا
کلید در کج رایت جلیک	امام هدی در درج خلیک
شبه آسمان قدر و سیاره جیش	مه هاشمی آفتاب قریش
نزاران درود لزه جهان آفرین	سوی روضه سید المرسلین
ایلی جو او مید و ارم بستو	بر او را میدی که دارم بستو
ربی بدستم آور که در من قدم	ز غم دم بدم در رضای تو دم
در امور از شکرم چو بخشیم کج	صبوریم ده چون فرستیم رنج
ز شکرم کنه آب رویم مگبر	چو خاکم از تقصیر من در گذر
توقع همین دارم ای کرد کار	که در دست خیرم کنی رسته کار

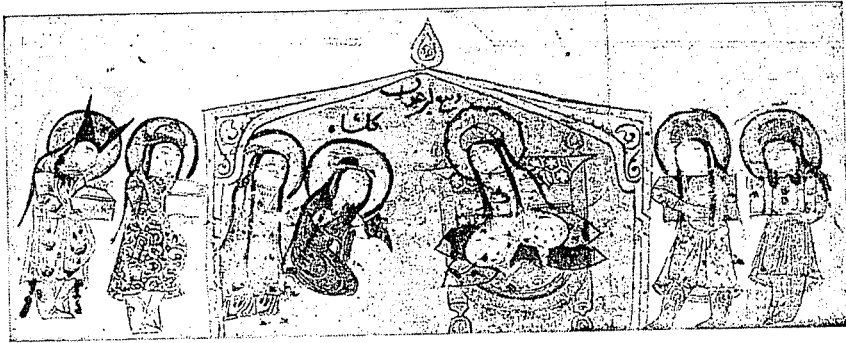
<p> همه مملکت همت و ستمک اوست زمانه سزتن بناشیر اوست سپهر برین نسته چهر اوست رخسار لعل ناز و دلش ناز ناز همه ساله دلش ناز و خور ناز با و ناز ناز دل دوسستان می تا بچشم برین ناز رخ تو عیب و قیادت موی اوست و رای بد که من سلطان غاری خوی ابوالقاسم از شاه دین و دولت بنام جهان و نوزاید سپهر در اقبال و در فضل و در زهر فیتی از خود چون این با بخشش است تر خود و از اذیت را سراست کده فضل از این عالم است که خود باشد و با جنت است خدای جهان مبر و ناز ناز معالی ساد ز اول نوبستان باغ طرف در بفرخنده جنت </p>	<p> همانی همه فضل و مهربانی اوست حاکمان را همه رغبت و مهربانی اوست ولایت معینت ستمک پیر اوست همیشه جهان را همان کار ناز از اموال این در هر رخ غم ناز جو بزرگ کل رخ در نوبستان رفیرند و مال و ملک و رخ بخدایت موی اوست و جنت کرای جان مدح سلطان محمود گوی شهنشاه عالم پیر مال جنور از و فرزانه و خوب چهر جهانیت در زین و پیراهنی که علم در نای بود اش است سر فضل و فرهنگ را افشراست بهر علم خیر بنی آدم است کی با صبح و مالیت و با همت است ز هر بد خدایت ز کده ناز ناز نشانک بدی عذبت آمد ناز نکشست از طرفه نیکو در جنت </p>
--	---

Hazine Kütüp. 841, 2b

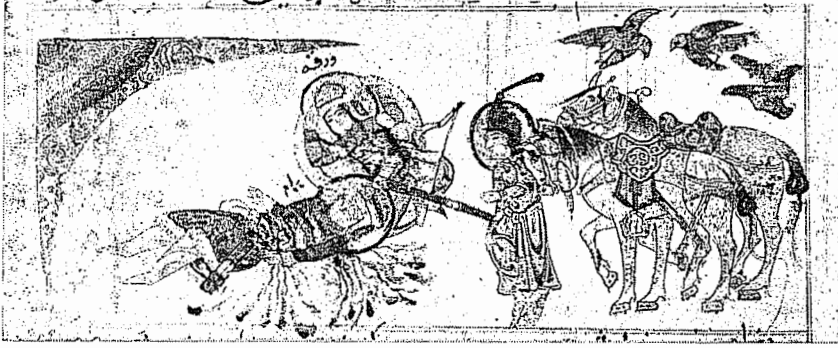
2. Mahmud-ı Gaznevî ile sair 'Ayyüki'nin adlarının geçtiği beyitler

3. Hazine Kütüp. 841, 6a
Rabî' b. 'Adnân'ın Varğa'nın kabilesine düğün esnasında baskın yapması

4. Hazine Kütüp. 841, 8b
Kaçırılan Gulşâh Rabî'î'nin çadırında

5. Hazine Kütüp. 841, 16b

Rabî'a karşı yapılan savaşta Varqa'nın babası Humâm'ın öldürülmesinden sonra

6. Hazine Kütüp. 841, 20a

Varqa ile Rabî'a'nın savaşları ve Gulşâh'ın onları seyretmesi

7. Hazine Kütüp. 841, 24b

Gulşâh'm babasının intikamını almak isteyen Gâlib b. Rabi' ile savaşı

8. Hazine Kütüp. 841, 35b

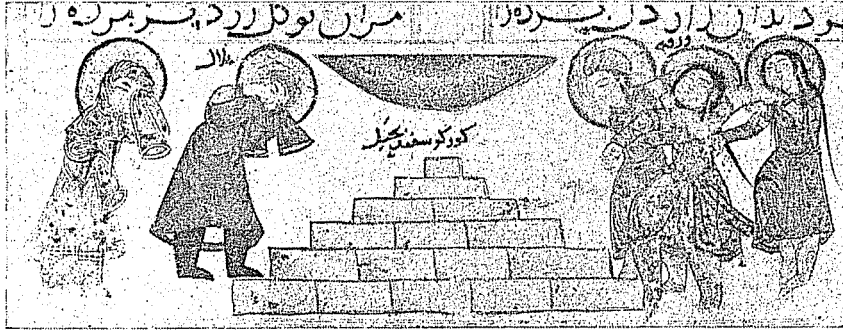
Varka'nın ağırhık temini için gitmiş olduğu Yemen'de bir savaş için hisardan çıkışı

9. Hazine Kütüp. 841, 41a
Gulşah'm Şam hükümdarı ile evlendikten sonra onun çadırına gitmesi

10. Hazine Kütüp. 841, 45a
Gulşah Şam'a giderken Varğa'ya verilmek üzere yüzüğünü bir köleye vermesi

11. Hazine Kütüp. 841, 48a

Bir koyun gömülü mezarın Gulşâh'ın mezarı diye hile ile Varça'ya gösterilmesi

12. Hazine Kütüp. 841, 65b

Şam'dan Varça'nın mezarına giderken Gulşâh'ın kendini mahfeden yere atması ve (yanda) mezarı üzerinde intiharı

13. Hazine Kütüp. 841, 69b

Şam hükümdarının, oraya gelmiş olan Peygamber ve müstakbel,
ilk dört halife Varça'nın macerasını anlatması

14. Hazine Kütüp. 841, 70a

Peygamberin duası tesiri ile Varça ile Gulşâh'ın
dirilip mezardan çıkmaları

pılan savaşta, Rabî b. 'Adnân Varka'nın babası Humâm'ı teke tek bir dövüşmede öldürür. Varka ile aynı şekilde yaptıkları dövüşme uzun müddet devam eder. Ertesi gün Gülşah da muharebeyi seyre gelmiş iken, Varka'nın atı sürçer ve Varka yere düşer. Rabî' onu öldüreceği sırada, Gülşah gelir, mızrakla Rabî'yi öldürür ve yaralı olan Varka'yı alarak, kabilesinin ordugâhına döner. Rabî'in oğlu babasının intikamını almağa gelince, Gülşah Varka'dan müsaade isteyip kendisi onunla savaşır ve onu öldürür. Diğer kardeşi Gâlib b. Rabî' gelir. Savaşta Gülşah'ın yüzü açılır ve Gâlib ona âşık olur. Kendisini öldürmemek için, atını öldürür ve üzerine hücum eder. Yerde uzun süren bir dövüşmeden sonra Gâlib Gülşah'ı yakalayıp götürmeğe muvaffak olur. Bu hali duyan Varka geceleyin düşman ordugâhına girer. Gâlib b. Rabî' çadırında Gülşah ile yalnız bulunmaktadır. Kapıda bir tek nöbetçi vardır. Varka evvelâ nöbetçiyi, sonra Gâlib'i öldürür ve Gülşah'ı alarak, kendi ordugâhına döner. Bunun üzerine herkes sevinir ve kösler çalmır. Banî Zabya, vaziyeti anlayınca, oradan çekilir ve yurtlarına döner.

Varka babasız ve servetsiz kalmıştır. Bundan dolayı Gülşah'ı alamaz. Para temin etmek için, bir kölesini bir akrabasının yanına yollar, uzun müddet geçip de köle dönmeince, kendisi Yemen'e gitmek mecburiyetinde kalır.

Hikâyenin bundan sonraki kısımlarını faksimileleri konulmuş olan ve hikâyenin en belli başlı safhalarını gösteren minyatürlerden takip etmek kabildir.

Bu hulâsadan açıkça görülüyor ki, teferruatta pek cüzî farklar olmakla beraber, hikâye bütünü ile Yusuf-ı Meddah'ın anlattığının aynıdır. Elde başka imkân ve bilgi olmadığı için, sırf Yusuf-ı Meddah tarafından ilâve edilmiş olması ihtimali ileri sürülmüş olan yegâne motifin, ölümden sonra Peygamberin duasının tesiri ile dirilme ve müstakbel Hülefa-i Raşidinden her birinin kendi ömürlerinden verdikleri zaman kadar yaşama motifinin de burada mevcut olduğu görülmektedir. 'Ayyûkî'de buradan geçmekte olan Peygamberin duası ile Varka ile Gülşah'ın dirildiklerini ve Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin kendi hayatlarından verdikleri onar yıllık ömür ile yeniden mesut yaşadıklarını ve Şam şahının hükümdarlığı Varka'ya bıraktığını anlatmaktadır.¹ Hikâye arasında asıl eserle aynı vezinde olan gazel ve bazan fahriyeler yazmak da Yusuf-ı Meddah'a mahsus bir usul değildir. Çünkü 'Ayyûkî'de de iki örneği yukarıda verilmiş olan gazel ve fahriyelere tesadüf edilmektedir.

¹ Hazine 841, 69a—70b ve burada bulunan faksimilelere bk.

'Ayyūki'nin bu *Varka u Gulşah*'ı meydana çıktıktan sonra, bu mevzuun tarihi hususunda serdedilmiş olan iddialar daha emniyetle ileri sürülebilir. Görülüyor ki Varka ve Gülşah hikâyesi, aslında bir Arap şairinin, 'Urvat b. Hizâm'ın hayatı olduğu halde, arapçada bir hikâye mevzuu haline gelmiş ve bütün dünyaya yayılmıştır. İran edebiyatında V.I XI. yüzyılın ilk yarısında, isimler değiştirilerek, belki ilk defa olmak üzere, 'Ayyūki tarafından nazma sokulmuştur. Çok kuvvetle muhtemel olarak bu eser veya bundan pek az farklı olan ve bugün elimizde bulunmayan aynı mevzudaki bir başka eser Türk edebiyatına geçmiş ve XIV. yüzyılda Yüsf-ı Meddah'ın *Varka ve Gülşah* mesnevîsinden başlamak üzere bir kaç defa divan edebiyatı şairleri tarafından nazmedildiği gibi, mensur bir halk romanı olarak da bugüne kadar Anadolu'da ve Şark türkçesi sahalarında yaşamıştır.